

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

Т.З. Гарасимів

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ЯК ФІЛОСОФСЬКА КАТЕГОРІЯ

Розкривається суть поняття «індивідуальність» – складної багаторівневої і багатопланової структури, зміст якої залежить не лише від багатства природних її передумов, а й від широти і глибини її включеності у систему суспільних відносин, а також від ступеня соціально активної діяльності, що відображає суб'єктну міру особистості.

Ключові слова: особистість, індивідуальність, родова сутність людини, суспільство, суперечливість особистості, соціальна активність, індивідуальність як системоутворююча ознака.

Раскрывается сущность понятия «индивидуальность» – сложной многоуровневой и многоплановой структуры, содержание которой зависит не только от богатства естественных ее предпосылок, но и от широты и глубины ее включенности в систему общественных отношений, а также от степени социально активной деятельности, которая отображает субъектную меру личности.

Ключевые слова: личность, индивидуальность, родовая сущность человека, общество, противоречивость личности, социальная активность, индивидуальность как системообразующий признак.

The article deals with the essence of the concept of «individuality» – a complex multi-level and multi-planned structure, the content of which depends not only on the resources of its natural pre-conditions, but on the broadness and depth of its being involved into the system of social relations and on the stage of the socio-active activity that reflects the subject measure of an individual.

Key words: individual, individuality, patrimonial essence of a person, society, personality contradiction, social activity, individuality as a system forming feature.

Постановка проблеми. Якщо на зорі цивілізації лише формувалися зародки теорії індивідуальності, то мислителі епохи Відродження займалися «пошуками індивідуальності». Далі процес відбува-

вся настільки інтенсивно, що в сучасній соціальній філософії поняття «індивідуальність» набуло пріоритетних значень. Воно стало обов'язковою ланкою при аналізі життєдіяльності людського індивіда, особистості. І це не випадково, адже жодна суспільно-історична модель соціуму не може функціонувати, не враховуючи індивідуальні потреби, інтереси, потенціал кожної людини. А відтак у будь-якому суспільстві створюється певний тип об'єктивних умов для індивідуального саморозгортання особистості.

Стан дослідження. Значний вклад у дослідження проблем індивідуальності внесли автори працю, присвячених засадничим питанням людини, її сутнісним силам, структурі та умовам її реалізації. З-поміж цих публікацій слід виділити ті, що належать таким ученим, як Є. Ануфрієв, С. Батенін, І. Бекешкіна, Л. Буєва, І. Ватін, І. Ведін, О. Волченко, С. Гольдентріхт, Є. Железов, А. Здравомислов, Р. Карпінська, Г. Квасов, В. Кемеров, С. Ковальов, О. Крутова, О. Мисливченко, В. Москаленко, Х. Сабіров, Г. Смирнов, А. Хлоп'єв, М. Цибра, В. Шановський, В. Шинкарук та ін. Їх вирізняє цікавий методологічний підхід до висвітлення доволі складних філософсько-правових, соціально-соціологічних проблем, що значною мірою торкається нашої тематики. У цьому контексті важливо ґрунтовно розглянути сутності особливості поняття індивідуальності, що являють собою цілісну систему соціально значущих властивостей людини (інтересів, голядів, здібностей), котрі формуються у процесі становлення конкретно-історичних видів діяльності відповідно до умов життя суспільства. Це і стало **метою** цієї розвідки.

Виклад основних положень. Тепер усякий науковий аналіз поняття «індивідуальність» у сучасних фахових виданнях корелюється з поняттям «особистість». Однак спосіб взаємозв'язку цих понять обґрунтовується по-різному, хоча існують певні чітко виражені підходи. Для декого ще з радянських філософів характерним було те, що індивідуальність здебільшого вони розглядали як своєрідний, неповторний прояв особистості людини на одиничному рівні. Такий погляд на природу індивідуальності особливо властивий для початкових стадій теоретичних узагальнень у цій галузі [1]. До речі, за енциклопедичним тлумаченням індивідуальність визначалася також як неповторна своєрідність людини [2, с. 212].

Чимало науковців сутність індивідуальності у той час пов'язувала з діяльною природою особистості. У такому випадку серед найважливіших характерних ознак індивідуальності розглядалася соціальна активність, самодіяльність особистості, її творче начало. Так,

І.І. Резвицький підкреслюючи, що індивідуальність існує не поряд з особистістю, а як одна з її властивостей, пропонував таке визначення: «Індивідуальність – це інтегральне поняття, яке виражає особливу форму буття індивідів, в рамках якої вони володіють внутрішньою діяльністю та відносною самостійністю, що дає їм можливість активно (творчо) і своєрідним способом проявляти себе в оточуючому світі на основі розкриття своїх задатків і здібностей і у відповідності з суспільними потребами» [3, с. 33–38]. Дехто з учених обстоював позицію, за якою моральні устої життя людини розглядалися як кістяк її індивідуальності, що проявлялося у ній як відтворення найвищих соціальних потреб та відносин [4, с. 94]. Врешті досить значного поширення у наукових колах набула концепція індивідуальності як особистісної ідентичності, самості. Тут загально визнаним авторитетом вважається німецький соціальний філософ Ю. Хабермас, який стверджував, що тільки та особистість, яка знає, що вона є і чим бажає бути ... «може володіти поняттям індивідуальності ...» [5, с. 38].

Важливо підкреслити, що за своєю суттю людська індивідуальність пов'язана з особистістю індивіда. Однак, на наш погляд, цей зв'язок не локального характеру, бо індивідуальність важко, практично неможливо уявити без аналізу сутності самої особистості. Але взаємозв'язок цих двох сутностей людського індивіда не одно-, а двосторонній, адже де нема особистості, там нема її індивідуальності. І навпаки, наявність хоч деяких проявів індивідуальності свідчить про певний особистісний рівень розвитку конкретної людини. Отже, науковий аналіз категорії індивідуальності, а саме про це йдеться, має починатися з дослідження сутності особистості. Такий аналіз об'єктивно повинен передбачати певну логічну послідовність осмислення цих понять, що від з'ясування сутності особистості має призвести до усвідомлення сутності індивідуальності.

Отже, індивід освоює лише частину родової сутності людини. Тому сутність особистості не може реально відображати сукупність усіх відносин суспільства як сутність людини. Вона є своєрідним ансамблем тільки певних відносин, які особистість у процесі життєдіяльності зробила надбанням власного «Я». Це означає, що особистість виступає окремим одиничним втіленням і відображенням родової сутності людини, персоніфікацією суспільності. Вона є мірою соціального в людині, відображенням характеру та рівня розвитку суспільних відносин. Особистість – своєрідний зліпок з тих суспільних стосунків, у системі яких вона проводить власну життєдіяльність.

Враховуючи ці положення, можемо вказати на першооснову суперечливості особистості, яка відображає через свою структуру складність і суперечливість суспільних відносин, в яких задіяна людина. Йдеться про прагнення особистості овоїти якнайширше поле соціальних зв'язків, обмежене, однак, її місцем у системі суспільних відносин.

Уявлення про особистість як міру соціального, як дзеркало тієї гами суспільних зв'язків, в які включена людина, все ж недостатнє. Особистість – активно творча, діяльна істота. Тому поряд з фактом детермінованості особистості суспільними відносинами потрібно враховувати й іншу, не менш, а мабуть, і більш важливу її сторону – соціальну активність. «Особистість – діяч за визначенням. Це глибоко індивідуалізований тип рефлексії людини, яка безпосередньо – без санкції Норми і Абсолюта... відповідає перед історією» [6, с. 239]. Володіючи особливою, індивідуально і соціально сформованою якістю суб'єктивності, особистість критично, творчо ставиться до свого природного і соціального змісту, активно переробляє його у відповідності з власними переконаннями, системою цінностей тощо. Для неї немає раз і назавжди сталих стереотипів поведінки, навіть у тому випадку, якщо вони вироблені традицією, суспільними інституціями. Особистість – творець, який сам себе конструює. Це – самодостатнє явище, що власну життєдіяльність будує, виходячи з себе самої.

Таке розуміння сутності особистості орієнтує не тільки і не тільки на фіксацію у ній статичного, засвоєного рівня суспільних відносин, соціуму, що, безумовно, є важливим, а й виявляє динаміку особистісного буття людини. У цьому випадку сутність особистості розглядається як процес постійного активного освоєння – перетворення суспільного світу. А це іманентно передбачає безперервне становлення, розвиток і реалізацію суспільних сил людини шляхом активного впливу на дійсність. Соціальна активність, таким чином, виступає однією з найважливіших сутнісних характеристик особистості. Цей висновок важливий тим, що характеризує не тільки факт присутності становлення особистості, але й її ступінь, насиченість, критерій. Отже, особистість – діалектична єдність суб'єктно-об'єктних відносин. Як міра відображення суспільних відносин, міра соціального в індивідові, вона виступає об'єктом її впливу на індивіда. Як ініціативна, творчо активна істота, особистість постає суб'єктом цих відносин. Тому діалектична взаємодія цих сторін закладає другу основу суперечливого характеру не тільки сутності особистості, а й її конкретної життєдіяльності.

Співвідношення соціального і біологічного в особистості – важливий аспект наукового аналізу її змісту. Необхідно виходити з того,

що людина наділена всіма атрибутами людського, насамперед тілесністю. Співвідношення біологічного і соціального у структурі людини досі є предметом жвавих дискусій. Недолік, який впливає на її результативність, полягає у відсутності контексту врахування того, що людина не може бути зрозумілою поза зв'язком з проблемою взаємодії природи і суспільства в глобальному масштабі.

Очевидно, оточуюча і втілена в людині природа – чи то у стані розквіту, чи зубожіння – тісно взаємопов'язані. Зачіпаючи обидва рівні, сучасний розвиток породжує екологічні суперечності як глобально-го плану, так і в рамках мікросмосу, в індивідуальному житті. Але ж у філософії, в інших гуманітарних науках, у громадській думці приділяється набагато менше уваги проблемам другого ряду. Хіба що як виняток – медичний аспект. Проте ці проблеми навіть не завжди усвідомлюються, якщо вирішуються, то надто часто в суто технічному дусі. До природи людини багато хто продовжує ставитися так само, як до зовнішньої природи кілька десятків років тому, коли йшлося, в основному, про її «підкорення». Більше того, у філософії, у суспільній свідомості існує досить сильна тенденція заперечення в людині природи взагалі, пропонується вважати, що її єдина «природа» – суспільство (історія).

Ця ситуація проявляється в дискусіях про співвідношення поняття людини і особистості, їх сутності та існування, зв'язку духовного та фізичного. Є спроби розвести всі ці поняття не лише за різними смислами, а й у різні наукові дисципліни. Здавалося б, думка про біосоціальну природу людини, що значно поширилася за останні роки, об'єднує такі підходи. Однак вона дає лише описову характеристику проблеми людини, будучи в логічному плані своєрідним «змішаним типом». Розкриваючи ж цю природу, нерідко продовжують стверджувати, що, хоча емпірично людина – істота тілесна, її особистість суто соціальна, будучи продуктом суспільних відносин, складає сутність людини. Як цілісність людина вже не зводиться до суспільних відносин (до своєї сутності), це справа минулого, але з ними отожднюється її особистість.

Таким чином, система сутнісних сил особистості стає ядром її структури, фіксуючись як діяльне відображення сутності особистості. Незважаючи на те, що кожна сила характеризується своєрідністю, сутністю, яка розкривається у процесі діяльності і залежним від неї способом її опредметнення, її предметно-дійсного, живого буття [7, с. 121], це не повинно, однак, відволікати науковця від розуміння факту єдності і цілісності всіх сутнісних сил як системи. Саме цілісна система цих сил, яка перебуває у безперервному розвитку внаслідок своєї внутрішньої

суперечливості, характеризує особистість як діяльну істоту. Системостворюючою ознакою такої цілісності виступає її спрямованість.

Спрямованість особистості – якісна визначеність сутнісних сил, інтегральна властивість всієї структури особистості. Це соціально задана та індивідуально зумовлена вибірковість особистістю видів та форм соціальної діяльності, яка визначає мету та характер присвоєння нею суспільних відносин. Як результат розвитку сутнісних сил індивіда, характеру їх взаємодії, спрямованість особистості багато в чому детермінує виховання і самовиховання в людині тих чи інших соціальних якостей. Виражаючись у ціннісних орієнтаціях, світовідношенні, вона накладає відбиток на весь життєвий шлях особистості, визначає характер взаємодії її з суспільством, той чи інший варіант вирішення життєвих суперечностей. Як інтегральний показник включеності особистості в життєвий процес, спрямованість визначає всю лінію життя людини. Вона, таким чином, відіграє виняткову роль у процесі становлення та реалізації соціальних якостей людини. Як результат не лише впливу соціуму на особистість, а й внутрішньої активності самої особистості, спрямованість відображає індивідуальні особливості і можливості особистості. Ось чому у ній (спрямованості) віддзеркалюються сутність становлення особистості, її характер і потенціал.

Важливою особливістю спрямованості особистості є також і те, що вона виступає інтегратором всієї особистісної структури в єдину систему, виражаючи не тільки змістовну характеристику сутнісних сил особистості – її потреб, здібностей, знань, вмінь, навичок, чуттєвих, емоційних, вольових якостей, а й характер їх з'єднання, внутрішньої організації, спосіб інтеграції в єдине ціле. Завдяки цьому спрямованість стає передумовою та рисою цілісності особистості.

Цілісність – одне з найважливіших понять науки, яке сприяє проникненню у сутність будь-якої складної системи. Така її функція пояснюється тим, що вона (цілісність) є фундаментальною властивістю системи і водночас основним критерієм її розвиненості. Особистість як складний суспільний феномен також підкорена цій властивості. Навіть у тому випадку, якщо, за словами М. Хайдеггера, «все виглядає так, ніби в своїх повсякденних турботах ми прив'язані лише до одного або іншого певного суцього, ніби ми заблукали в тому або іншому колі суцього. Проте якою б розщепленою не здавалася нам повсякденність, вона все-таки, нехай лише у вигляді тіні, ще містить у собі суще як єдність «цілого». Навіть тоді, і саме тоді, коли ми зайняті безпосередньо речами і самими собою, нас охоплює це «в цілому»...»

[8, с. 90]. Стосовно вивчення особистості цілісність можна розглядати у двох аспектах: як єдність внутрішньої структури особистості, яка є насамперед системою сутнісних сил особистості; як єдність індивідуальної життєдіяльності.

Філософи поняття «цілісність» вживають з метою охоплення всієї особистості як нерозчленованої, неподільної. Воно означає певну стійкість, органічний взаємозв'язок частин і цілого, їх внутрішню єдність. І хоча існує декілька поглядів на сутність цілісності особистості, розуміння її як єдності елементів особистості поділяє більшість учених, які звертаються до цього поняття [9]. Відмінності спостерігаються тільки в змісті самих елементів особистості, але загалом їх визначення не суперечать одне одному в головному: цілісність – це внутрішня єдність, органічний взаємозв'язок всіх особистісних характеристик.

Особистість як цілісність – це саме єдність зовнішніх та внутрішніх зв'язків, особистісної суб'єктивно-об'єктивної структури та індивідуальної життєдіяльності. У всіх модифікаціях ядром, вихідною клітиною цілісності виступає співвідношення природного і соціального. Тому цілісність особистості полягає насамперед у її соціально-біологічній, тілесно-духовній єдності. Це диктує необхідність комплексного пізнання особистості, значення якого полягає в тому, щоб якнайближче підійти до адекватного розуміння особистості як істоти.

Важливою особливістю цілісності особистості є те, що вона виражає підпорядкованість всієї системи людини певній домінанті. Завдяки цьому особистість виступає єдиною у всіх своїх життєвих проявах. Не випадково К. Маркс говорив про факт підпорядкованості як про найважливішу сутнісну рису, що характеризує процес формування цілісності. Цілісність особистості проявляється у повній наявності необхідних для її нормальної життєдіяльності соціальних якостей, в їх внутрішній єдності, яка ґрунтується на підпорядкуванні всіх елементів особистості єдиній домінанті. В такому підпорядкуванні особливо яскраво проявляється цілеспрямованість особистості як її діяльна властивість, характерна для процесу самоздійснення особистості.

Мета – основний формоутворювальний та інтегративний фактор цілісного розвитку особистості. Як основна домінанта «мікрокосмосу», вона підпорядковує своєму досягненню всі фізичні та духовні прагнення людини. А цілісність, яка формується під впливом мети, субординує загалом якості індивіда, надає його діям і думкам певний напрямок, об'єднує процес становлення особистості в контексті його ширини і глибини. Тому чим вартісніша і значущіша для особистості її

життєва мета, тим більший потенціал саморозгортання, тим вищий рівень цілісності особистості.

Цілісність неможливо досліджувати як суму окремих частин, а лише як їх узгодженість. Для формування цілісної особистості важливо враховувати весь комплекс суперечностей, долаючи які людина здатна зберігати свою власну значущість не лише за сприятливих умов, а й у критичних життєвих ситуаціях. Адже саме вони часто виявляють у людині наявність тієї життєстворювальної домінанти, якої достатньо для функціонування системи індивідуальних людських якостей як цілісності.

Якщо враховувати єдність усіх елементів структури особистості як сутності її цілісності, то з цього має впливати думка про те, що така єдність – це не ранжування за єдиним зразком, що виключає їх своєрідність. Навпаки, і в цьому глибока суть цілісності, така єдність як необхідне передбачає самотність, унікальність кожного з елементів цілісності. До того ж суперечливість цілісності виступає сутнісною рисою та джерелом розвитку її. Вона впливає з відповідної сутності особистості та її структури. А реалізація такої суперечливості сутності особистості відбувається у процесі життєдіяльності, в яку включається індивід.

Розвиток цілісної особистості відбувається у певних параметрах, тому можна говорити про критерії цілісності. Один з них – її індивідуальність, основна системоутворювальна ознака особистості, відображення соціального суб'єкта в єдності загального, особливого та індивідуально-неповторного [10, с. 119]. Як внутрішнє ядро особистості, індивідуальність виступає її буттям, способом існування як цілісності. Тому в індивідуальності сконцентровано відображена цілісність особистості як єдності різноманітних її відношень, якостей, зв'язків. Розвиток їх зумовлює повноту життєдіяльності особистості, багатство розгортання та розуміння її індивідуальних проявів, вільну реалізацію сутнісних сил особистості.

Відзначимо, що цілісність особистості та пошуки індивідуальності, наприклад, у західноєвропейській історії та філософії вважаються не лише синхронними процесами, а й фактично взаємопов'язаними сторонами одного процесу, процесу виникнення суспільного та індивідуального конституювання особистості як саморефлексуючого, самодостатнього явища. Початок йому було покладено, як відомо, ще в епоху Відродження, а з поширенням поглядів Руссо, Гете, В. фон Гумбольдта, Дідро, Канта, Фіхте ідеалом європейської цивілізації вперше стала усвідомлена індивідуальність та особистість. Ось чому індивідуальність як дзеркало цілісної особистості, по-перше, характеризує її як

творця суспільних відносин; по-друге, відображає цілісність особистості не просто завдяки абстрактному набору певних властивостей, рис, якостей індивіда, а як їх єдність. Ступінь формування такої єдності всіх елементів буття особистості постає мірою цілісного її розвитку. Звідси випливає, що індивідуальність як основна системоутворювальна ознака у загальній структурі особистості, фокусоване відображення її цілісності є також і основним критерієм, своєрідним підсумком розвитку останньої. Творча активність, здатність до саморозвитку, що відповідають загальній спрямованості особистості, відображають міру розвитку індивідуальності, демонструючи загалом рівень цілісності особистісного розвитку.

Повернемось тепер до тих варіантів визначення індивідуальності, про які йшлося на початку. Відзначимо, що значною мірою вони акцентують увагу не на сутності індивідуальності, а на її проявах. Так, своєрідність, неповторність, активність, творче начало тощо відображають сутнісну глибину індивідуальності, але не є самою сутністю її. Сутністю індивідуальності особистості є її цілісність, яка проявляється як певне ставлення цієї особистості до світу. Цим проявом є її самодіяльність. Саме ця сутність індивідуальності завдяки практичній діяльності реалізується у формі, наприклад, самобутності, неповторності тощо. Завдяки тому, що будь-яка особистість своїм засадничим, принциповим і змістовим елементом має індивідуальність, то вона – не просто неповторне в особистості, а певний, особливий спосіб реалізації всезагального на рівні одиничного, оскільки особистість тождна сама собі в усій діяльності. Тому індивідуальність виступає як саморепрезентуюча суб'єктивність, що уявляє світ і представляє його собою як універсум лише своїм, власним, унікальним способом.

Розуміння індивідуальності як фокусованого відображення цілісності, як певного ставлення особистості до світу, як специфічного лише для неї способу прояву соціального виправдане ще й тим, що в ній (індивідуальності) концентрованою формою відображені життєві принципи людини як особистості, які визначають сенс всієї її життєдіяльності. У них як в системі світоглядних, політичних, ідейно-моральних настанов та переконань висвітлюється та ціна, яку сплачує особистість, реалізуючи сенс власного життя. Недаремно вже Руссо, який, мабуть, завершує етап «пошуків індивідуальності» західноєвропейською цивілізацією, у своїй знаменитій «Сповіді» каже про відповідальність та щирість перед собою як найважливіші достоїнства особистості, яка уявляє себе індивідуальністю, самістю.

Висновки. Отже, як впливає з викладеного, важливими властивостями індивідуальності є активність та суверенність внутрішнього світу особистості, вибірковість в її ставленні до природної та суспільної дійсності та усвідомленої реалізації конкретного спрямування в розвитку власних сутнісних сил, здатність бути самостійним суб'єктом власної життєдіяльності. Як індивідуальність, особистість не в силах заховатися за нормативністю і машинальністю будь-яких своїх значущих суспільних дій. Її закличуть до відповіді численні співбесідники. Особистість – соціальне, безперервне індивідне рішення, незакінчуваний вибір. Він постійно відроджує і розгортає індивідуальність завдяки практичній життєдіяльності. Але не будь-якій, а тій, яка надає особистості життєвий сенс. Тому індивідуальність неможлива без самореалізації особистості та її сенсожиттєвих орієнтирів.

---

1. Див.: Тугаринов В.П. Личность и общество / В.П. Тугаринов. – М.: Мысль, 1965. – С. 71.; Гак Г.М. Диалектика коллективности и индивидуальности / Г.М. Гак. – М.: Мысль, 1967.

2. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1989.

3. Резвицкий И.И. Личность. Индивидуальность. Общество: Проблема индивидуализации и ее социально-философский смысл / И.И. Резвицкий. – М.: Политиздат, 1984.

4. Титаренко А.И. Антидеи. Опыт социально-этического анализа / А.И. Титаренко. – М.: Политиздат, 1976.

5. Хабермас Ю. Понятие индивидуальности / Юрген Хабермас // Вопросы философии. – 1989. – № 2.

6. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / Макс Вебер. – К.: Основи, 1994.

7. Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 года // К. Маркс, Ф. Энгельс: сочинения: в 50 т. – [2-е изд.]. – М.: Политизд., 1981. – Т. 42.

8. Хайдеггер М. Що таке метафізика / Мартін Хайдеггер // Читанка з історії філософії. Зарубіжна філософія ХХ ст.: у 6 т. – К.: Довіра, 1993. – Т. 6.

9. Див.: Буева Л.П. Человек: деятельность и общение / Л.П. Буева. – М.: Мысль, 1978. – С. 140; Коган Л.М. Цель и смысл жизни человека / Л.М. Коган. – М.: Мысль, 1984. – С. 68; Соколов В.М. Социология нравственного развития личности / В.М. Соколов. – М.: Политиздат, 1986. – С. 85; Целикова О.П. Нравственная целостность личности / О.П. Целикова. – М.: Наука, 1983. – С. 11–12.

10. Целикова О.П. Основные черты индивидуальности как целостности / О.П. Целикова // Прогнозирование социальных типичных свойств личности: тезисы науч.-практ. семинара. – Пермь, 1979.